Cristinel Sava

CÂTEVA OBSERVAȚII PRIVIND EXEMPLARELE *APOSTOLULUI* CORESIAN DE LA BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE

Într-un articol publicat în 2024, ne-am ocupat de câteva file manuscrise din exemplarul Karadja al *Apostolului* tipărit de Coresi spre sfârșitul anului 1566, la Brașov[1]. Analizam acolo trei file manuscrise inserate în exemplarul Karadja în locul filelor rupte ale tipăriturii și păstrate de I. Bianu atunci când a publicat facsimilele acestei lucrări coresiene[2]. Am confirmat că filele respective au fost copiate și inserate în volum cândva în secolul al XVII-lea, când un copist de origine moldovenească a completat porțiunile care lipseau cu copii manuscrise după un alt exemplar al *Apostolului* coresian, un exemplar după toate aparențele acefal, întrucât fila 3 din caietul 1 nu reproduce textul coresian (pe care îl avem acum disponibil în exemplarul unicat păstrat la Biblioteca Academiei Române), ci o prelucrare a unei traduceri care a circulat în Moldova în secolul al XVII-lea.

Articolul de față are un conținut eterogen, axându-se pe două direcții: prezentarea personalității unuia dintre donatori, mai puțin cunoscut, Ioan Papiu, și a modului său de lucru pe textul coresian și emiterea unor considerații privind tirajul sau tirajele din care fac parte cele patru exemplare existente astăzi în fondul de carte veche al Bibliotecii Academiei Române.

IOAN PAPIU ȘI EXEMPLARUL DONAT ACADEMIEI ROMÂNE

În afară de un fragment de patru file (din porțiunea finală a cărții, unde sunt indicațiile pentru citirea *Apostolului*, în limba slavonă: f. 8 din caietul 39 și f. 1–3 din caietul 40), identificat de Lajos Demény la Biblioteca Publică din Sankt-Petersburg[3], astăzi mai sunt cunoscute patru exemplare ale *Apostolului* coresian, păstrate la Biblioteca Academiei Române[4].

---

[1] Cristinel Sava, *Considerații privind câteva file manuscrise din exemplarul Karadja al **Apostolului** lui Coresi*, în LR, LXIII, nr. 2–3, 2024, p. 253–264 (citat în continuare Sava, *Considerații*).

[2] Ioan Bianu, *Texte de limbă din secolul XVI, reproduse în facsimile îngrijite de I. Bianu, membru al Academiei Române. IV. Lucrul apostolesc – Apostolul – tipărit de Diaconul Coresi în Brașov la anul 1563*, București, 1930.

[3] Lajos Demény și Lidia A. Demény, C*arte, tipar și societate la români în secolul al XVI-lea. Studii, articole, comunicări*, introducere de prof. dr. doc. Dan Simonescu, București, 1986, p. 185, 188; cf. Ion Gheție și Alexandru Mareș, *Diaconul Coresi și izbânda scrisului în limba română*, București, 1994, p. 90 (citat în continuare Gheție și Mareș, *Diconul Coresi*).

[4] Gheție și Mareș, *Diaconul Coresi*, p. 90; cf. și Sava, *Considerații*, p. 253 și discuția de la nota 3.

LR, LXXV, nr. 2–3, p. 491–502, București, 2026

DOI: 10.59277/LR.2026.2-3.22

Al treilea exemplar intrat, în ordine cronologică, în posesia Bibliotecii Academiei este exemplarul unicat, care, conform unei însemnări de pe coperta interioară, este donat în 1906 de „Io. Papiu din Gherla", după care este trimis la Moscova în 1916, de unde revine abia în 1935[5], făcând astfel ca în studiul publicat de Constantin I. Karadja în 1925 asupra exemplarului pe care el însuși l-a donat Academiei Române[6] și în introducerea ediției publicate de Ioan Bianu în 1930 acesta să nu fie menționat printre exemplarele care se aflau la momentul respectiv în colecțiile Bibliotecii Academiei Române.

Conform *Dicționarului teologilor români*[7], Ioan Papiu a fost preot, pedagog și poet, născut la 29 august 1836 în Uifalăul Săsesc (azi Corvinești), jud. Bistrița-Năsăud, în familia unui preot. Conform unui comentariu lăsat de o anume Ioana Haitchi pe site-ul www.crestinortodox.ro, unde este publicată această bio-bibliografie a sa din DTR, la origine ar fi avut numele Creștineanu[8]. Studiile gimnaziale le-a făcut la Cluj și la Blaj, finalizându-le în 1860, iar pe cele teologice le-a urmat la Viena, unde a absolvit în 1864. A ocupat pe rând funcțiile de: arhivar la Episcopia din Gherla (1864–1865), profesor de română, latină și greacă la gimnaziul din Năsăud (1865–1869), director provizoriu al gimnaziului respectiv (1868–1869), preot (1866), spiritual (duhovnic) la penitenciarul din Gherla (1869–1891), asesor onorar (1879) și alte funcții onorifice în cadrul Episcopiei Unite din Gherla, canonic al Episcopiei (1891–1902), prepozit (1897) și, în paralel, director al școlii normale din Gherla, inspector școlar diecezan, director al tipografiei diecezane și președinte al reuniunii învățătorești din dieceză. S-a stins din viață la 5 septembrie 1902, la Gherla. Așa stând lucrurile, însemnarea de pe coperta exemplarului unicat al *Apostolului* menționată mai sus nu poate fi scrisă decât de altcineva, exemplarul în cauză fiind donat cel mai probabil de familia lui, în urma dorinței sale. De altfel, nici sub aspect grafic însemnarea respectivă nu seamănă cu cele lăsate de Papiu în interiorul volumului[9].

Un om erudit de fel, a publicat variate lucrări: o traducere din greacă a *Cărții Sf. Ioan Chrisostomul despre preoție* (Cluj, 1869), cuvântări și predici, cărți despre lucrarea preoțească, dar și o *Gramatică a limbei române pentru școalele inferioare* (Gherla, 1883, urmată de a doua ediție în 1899), o culegere de texte de lectură pentru școli, un abecedar, o traducere din italiană (*Rezultatele filosofiei*, Gherla, 1885) și o carte de reflecții despre formarea limbii și a națiunii valahice, precum și diverse lucrări în proză și poezii în mai multe reviste, ceea ce demonstrează preocupările sale și în afara sferei teologice[10].

---

[5] Ioan Bianu și Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche, 1508–1830*, vol. IV: *Adăugiri și îndreptări*, București, 1944, p. 169.

[6] Constantin I. Karadja, *Despre* ***Lucrul apostolesc*** *al lui Coresi de la 1563*, în „Analele Academiei Române", Mem. Secț. lit., Seria III, tom II, București, 1925, p. 545–558.

[7] Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, ediția a doua, revăzută și întregită, București, 2002, p. 349–350 (citat în continuare DTR).

[8] https://www.crestinortodox.ro/dictionarul-teologilor-romani/ioan-papiu-84374.html.

[9] Semnătura lui personală apare în cele două însemnări de la p. 267: „Aici lipsesc 2 versuri de pe urmă. Papiu" și „Nb. În ediținea de Belgrad din 1648 sunt adaose încă 2 stihuri. I. Papiu."

[10] Pentru informațiile bibliografice exacte ale tuturor lucrărilor sale, a se vedea DTR, p. 349–350.

Ioan Papiu nu doar că a fost un învățat prolific și a activat în diverse funcții, dar a și fost un avid colecționar de carte veche. Astfel, printre ultimele sale scrieri apărute, se numără un articol publicat în foileton în „Gazeta Transilvaniei", în anii 1898 și 1902, anul în care s-a și stins din viață, cu toate că această ultimă serie de fascicule a fost scrisă de el în decembrie 1900[11]. În acest articol el descrie tipăriturile din secolele al XVI-lea – al XIX-lea aflate în biblioteca personală, începând cu singura lucrare de secol XVI, *Apostolul* coresian, căruia îi acordă cel mai amplu spațiu, urmat apoi și de altele[12]: *Carte românéscă de învĕțătură [la] dumenecile peste an și la praznice împĕrătesci și la svênți mari*, tălmăcită de Varlaam, Mănăstirea Trei Ierarhi, Iași, 1643; *Evangelia învĕțătóre duminecelor peste tot anul și la praznice domnescĭ și la sfinți marĭ aleșĭ*, Mănăstirea Dealu, 1644; *Pravila cea mare séu îndreptarea legei cu Dumnedeu*, Târgoviște, 1652; *Moletevnic*, Bălgrad, 1689; *Ceaslov*, Bălgrad, 1696; *Chyriacodromion*, Bălgrad, 1699; *Pânea pruncilor*, Belgrad, 1702; *Evangélie la toate duminics si szerbatorj peszte tot anul*, Tiparul Piarisztilor, 1769; *Catechismul cel mare cu întrebărĭ și rĕspunsurĭ*, de George Gabriel Șincai, Blaj, 1783; *Gramatica românéscă*, de Radu Tempea, Sibiu, 1797; *Acathist*, de Samuel Klain, Sibiu, 1801; *Gramatica românéscă*, de Ion Heliade Rădulescu, 1828; *Calendarul românesc pe anul dela Christos 1829*, de Ștefan P. Neagoe, Buda; și un manuscris pregătit și aprobat pentru tipar, cu titlul *Oglinda sfintei unirĭ acuma întâiă-óră diortosită și la lumină chiar adusă de cucernicul în Christos Domnia sa Nagy Bernad de szék[,] alias Candid Petru nemeș[,] neporțias și jurat asesor varmegielor Turzei și Belgaradului de jos[,] anu 1830*.

În colecțiile sale se mai aflau cel puțin alte două cărți, despre care nu a mai apucat să scrie, intervenind decesul său: *Antologhion* și *Divanul* lui Cantemir, tipărit în ediție bilingvă, în română și în greacă, pe coloane alăturate. De asemenea, a mai deținut și un exemplar din *Tetraevanghelul* tipărit de Coresi în 1561, pe care i l-a împrumutat mai întâi lui Cipariu, pentru ca acesta să-și completeze un exemplar, apoi, după ce l-a studiat, i l-a dat lui George Barițiu să-l doneze Academiei Române; este vorba de dubletul 1 din actuala colecție a Bibliotecii Academiei Române, care are ex-librisul lui Barițiu și semnătura lui Ioan Papiu pe fila liminară anterioară. Mai menționează ca fiind în posesia lui: *Noul Testament* de la Bălgrad, 1648, și *Biblia* de la Blaj, 1795, lucrări pe care le folosește în cursul studierii *Apostolului*, pentru a glosa marginal cuvintele pe care le consideră învechite.

[11] Ioan Papiu, *Bibliografia vechiă*, în „Gazeta Transilvaniei", Brașov, 1898, nr. 224, 13 (25 octombrie), p. 1; nr. 225, 14 (26 octombrie), p. 1–2; nr. 226, 16 (28 octombrie), p. 1; nr. 227, 17 (29 octombrie), p. 1; nr. 229, 20 octombrie (1 noiembrie) p. 1; nr. 230, 21 octombrie (2 noiembrie), p. 1; nr. 231, 22 octombrie (3 noiembrie), p. 1; nr. 232, 23 octombrie (4 noiembrie), p. 1–2; nr. 233, 24 octombrie (5 noiembrie), p. 1–2; nr. 235, 28 octombrie (9 noiembrie), p. 1–2; 1902, nr. 101, 8 (21) mai, p. 1–2; nr. 102, 9 (22) mai, p. 1–2; nr. 104, 11 (24) mai, p. 1–3; nr. 108, 16 (29) mai, p. 2; nr. 109, 17 (30) mai, p. 2; nr. 114, 25 mai (7 iunie), p. 2–3; nr. 116, 28 mai (10 iunie), p. 2; nr. 117, 29 mai (11 iunie), p. 1–2.

[12] Pentru titlurile care urmează, am respectat ortografia autorului.

Articolul lui Papiu este cel dintâi studiu dedicat acestui exemplar din *Apostol*, venind la numai 13 ani după primul astfel de studiu, publicat de Gr. Crețu pentru actualul dublet 3[13]. Din articolul lui Papiu aflăm că acesta a primit exemplarul „din bunătatea unui afin", iar una din mizele principale ale studiului său a fost stabilirea titlului corect al textului coresian – *Praxiul*, *Praxa* sau *Praxea*, care, în opinia lui, ar fi putut corespunde gr. πραξισ-εως, deși „se vede a fi tradus din limba slavonă". Recunoaște asemănarea dintre vinietele din *Apostol* și cele din *Tetraevanghel* și compară *Apostolul* cu *Noul Testament* de la Bălgrad și cu *Biblia* de la Blaj în ce privește împărțirea textului, arătarea pericopelor de la final, scrisă în slavonă, ordinea cărților biblice, colontitlurile și absența împărțirii textului biblic în capitole și versete (pe care, pe exemplarul său, o face el marginal din loc în loc). Oferă și câteva pasaje paralele „ca sĕ se vadă limba și stilul" *Apostolului*.

Tot din acest studiu aflăm că singura numerotare a paginilor de pe acest exemplar este făcută de el, lucrarea coresiană neavând numerotate filele, ci numai caietele. De asemenea identifică și filele lipsă, exemplarul păstrându-se și astăzi în aceeași condiție în care se afla pe când era în posesia sa. Lipsurile identificate de Papiu, confirmate și de analiza actuală a stării tipăriturii, sunt: 2 file din caietul I, 4 file din caietul VII, 2 file din caietul IX (scris greșit în studiul său: XX), 2 file din caietul XXXVI și 2 file din caietul XL (fiind vorba de sfârșitul textului, Papiu nu este sigur dacă lipsesc doar două sau mai multe file).

După cum spuneam, Papiu a comparat *Apostolul* coresian cu *Noul Testament* de la Bălgrad și cu *Biblia* de la Blaj, iar în urma acestei comparații nu au rezultat doar o serie de considerații privind diferențele ce țin de organizarea textului, ci și o serie de glose marginale pe care el le însemnează pentru diverse cuvinte pe care le consideră „singuratice" și dificil de înțeles pentru cititorul de sfârșit de secol XIX – început de secol XX, al căror înțeles îl deduce „din alăturarea celorlalte două cărți". O parte din acest mic „dicționar" o publică în cadrul studiului său[14], doar că majoritatea echivalențelor prezentate aici nu se regăsesc în glosele marginale existente pe tipăritură, deci probabil că le-a notat separat. Redăm în rândurile următoare glosarul publicat de Papiu, în ordinea și ortografia autorului: *venitul = venirea*; *încetit = numĕrat* (*anumĕrat*); *despusul = domnia*; *despuitoriu = domn, stăpân*; *fapt = făcut*; *ponțian = din Pont*; *e = și*; *jorui = făgădui* (*promite*); *destinse = cobori*; *curse = alergă*[15]; *rost = gură*; *județ = judecător*; *a via = a trăi = petrece*; *a se leni = a se lenevi*; *bătușariu = curĕlariŭ*; *învis = înviare*; *lăsăciunea pĕcatelor = iertarea pĕcatelor*; *spată = sabiă*; *fune de fier = lanț*; *împutreḑire* (cud)[16]; *zeu = Dumneḑeu*; *a conteni = a opri*; *a comênda = a jertfi*; *comêndările bolovanilor = pângăririle idolilor*; *necat = sugrumat*; *a zeminți = a turbura*; *greime = greutate*; *mânăștergură =*

[13] Gr. Crețu, *Întâiul praxiu sau apostol românesc, tipărit pe la 1570*, în „Revista de istorie, arheologie și filologie", anul III, vol. 5, 1885, p. 29–57.

[14] 1898, nr. 227, 17 (29) octombrie, p. 1.

[15] Tipărit, probabil în mod greșit, *alergà*.

[16] Cuvântul acesta este dat ca atare de autor, fără a fi glosat, fiind însoțit de notația din paranteză, al cărei sens ne este necunoscut.

ștergar; *delele = pĕcatele*; *intunerece = mii*; *a săruta = a saluta*; *zile azimite = ḑilele azimelor*; *a pânăta = a păți = a pătimi = a se pocăi*; *a rĕposa = a odihni*; *incăresce = încălḑesce*; *a despune = a intogmi*; *a adăsta pănă la apoilea zilei = a sta pănă séra*; *a fereca = a ferici*; *resfirat = reslățit*; *peliță = trup*; *milostivnicià = milă = milostivire*; *intelegut*[17] *= înțeles*; *scumpărat = rescumpărat*; *a se nări = a dospi*; *ascuns = taină*; *adunătură = adunare*; *chiămătură = chiemare*; *prepus, si opt se* etc.; *invincut = învins*; *veniț de laturĭ óspeț = nemernicĭ și veneticĭ*; *măgură = munte*; *stătutele = stichiile*; *feciorii zeului = fiiĭ lui Dumneḑeu*.

Există însă și numeroase glose rămase pe marginea textului coresian pe care nu le-a publicat. Deși metoda folosită la realizarea acestora a fost, după cum menționează, comparația cu *Noul Testament* de la Bălgrad și *Biblia* de la Blaj, majoritatea gloselor au corespondent doar în această din urmă sursă. Există un număr consistent de glose care ar putea fi preluate din ambele surse, deoarece ambele conțin același cuvânt, pe când altele nu au corespondent în niciuna din ele, fiind cel mai probabil formulate de Papiu însuși din cunoștințele proprii.

Astfel, glosele preluate din *Noul Testament* de la Bălgrad sunt următoarele[18]: *mereit = înălbit* (p. 103) („albit” în BB), *divure = întrebături* (p. 115) („întrebări” în BB), *deala = osânda*[19] (p. 393) („judecată” în BB).

[17] Tipărit greșit *intelequt*.

[18] În listele de mai jos, glosele sunt ordonate după numărul paginii pe care apar. Autorul scrie în alfabet latin, cu ortografie latinească, și, în general, nu folosește semnele diacritice pentru sunetele /î/, /ă/, /ș/ sau /ț/; există un singur cuvânt (*întrebături*) în care semnul diacritic (căciulița) apare deasupra lui *a* pentru redarea sunetului /ă/:

- Sunetul /î/ este redat prin litera *i*, în special înainte de consoana nazală *n*, în timp ce sunetul /ă/ este redat în general prin litera *a*, dar rareori și prin litera *e*; am transcris sunetele /î/ și /ă/ prin semnul grafic corespunzător (de exemplu, *îndurat, stăpânirea, rămâne* în loc de *indurat, stapanirea, remane*).
- Pentru sunetul /ș/, Papiu folosește grafemul *si*; am redat acest grafem prin litera *ș* (de exemplu, *insialati, patimasiu* au fost transcrise *înșălați, pătimașu*). Am transcris de asemenea prin *șt* grafemul *st* acolo unde are această valoare în limba română (*așternutul* în loc de *asternutul*); tot prin *șt* am transcris și grafemul *sc* urmat de vocalele *e* sau *i* (*pătimește* în loc de *patimesce*).
- *T* urmat de *i* a fost transcris fie *ț* (*îndoiți, înțelept* în loc de *indoiti, intielept*), fie, rar, *č* (*amărăciune* în loc de *amaratiune*); când în aceeași silabă *i* este urmat de altă vocală, a fost considerat o simplă literă cu valoare diacritică și nu a mai fost transcris (vezi mai sus transcrierea lui *intielept*). Uneori, sunetul /ț/ urmat de vocala *i* este redat și prin grafemul *ci* (*pucine* pentru *puține*); alteori, sunetul /ț/ este redat prin litera *t* chiar și când aceasta este urmată de o vocală nepalatală, situații în care a fost transcris tot *ț* (*pocăință* în loc de *pocainta*).
- *D* urmat de vocala *i* a fost transcris *dz* în contextele în care azi avem sunetul /z/ (*sfedzi* în loc de *sfedi*).
- Pentru redarea diftongului *ea*, Papiu folosește grafemul *é*, care a fost transcris *ea* (de exemplu, *îmbulzeala* pentru *imbulzéla*).
- Grafemul *th* a fost transcris *t* (*Atina* în loc de *Athina*).
- Grafemul *sd* a fost transcris *jd* (*nădejde* în loc de *nedesde*).
- *E* la început de silabă a fost transcris *ie*.

Acolo unde sunt posibile mai multe forme ale aceluiași cuvânt, am dat în notă lecțiunile alternative posibile. De asemenea, siglele folosite sunt BB = *Biblia* de la Blaj și NT = *Noul Testament* de la Bălgrad.

[19] Scris: *osinda*; altă lecțiune posibilă: *osânda*.

Glosele preluate din *Biblia* de la Blaj sunt mult mai numeroase: *prilăstit = amăgit* (p. 133) („să otrăvească” în NT), *(nu vă) prilăstireți = înșălați* (p. 133) („rătăcireți” în NT), *curând* (adj.) = *grabnic* (p. 133) („ager” în NT), *pestit = zăbavnic* (p. 133) („pestit” în NT), *podnojia = aşternutul picioarelor* (p. 135) („răzimarea picioarelor” în NT), *sfare = sfedzi* (p. 141) („răzmiriți” în NT), *de-doauo-gândure = îndoiți cu gândul* (p. 142) („îndoiților cu inima” în NT), *pănătați = pătimiți* (p. 142) („milcuiți-vă” în NT), *întru ascultatul vostru fi-va = va fi mărturie asupra voastră* (p. 143) („va mărturisi împotriva voastră” în NT), *ferecăm = fericim* (p. 144) („[zicem că]-s fericiți” în NT), *ieftin = îndurat* (p. 145) („miluitoriu” în NT), *pănătează = pătimește* (p. 145) („mânjitu-i” în NT), *supt straste = pătimașu* (p. 145) („supt patime” în NT), *vegheată = păzită* (p. 148) („carea să ține” în NT), *năpăști = ispite* (p. 148) („năpăști” în NT), *noitului = înnoire* (p. 152) („agonisiți șieși” în NT), *de laturi oaspeți = nemernici și venetici* (p. 152) („nemearnici și streini” în NT), *voinicesc* (vb.) = *se oștescu* (p. 152) („vitejescu” în NT), *dârjilor = grei la fire* (p. 153) („năsilnicilor” în NT), *dosadă = ocară* (p. 155) („blăstăm” în NT), *neșchițel = puține* (p. 157) („puțineale” în NT), *(nu cu a pelițeei) de rămas (spurcat) = lepădarea* (p. 157) („să spală” în NT), *grazde = necurății* (p. 158) („desfătări” în NT), *duhului = cu duhul* (p. 158) („în suflet” în NT), *ținutul = stăpânirea* (p. 159) („ținearea” în NT), *strasti = patimi* (p. 159) („scârbe” în NT), *răpausă* (vb.) = *odihnește* (p. 159) („se va odihni” în NT), *cumplitul = sfârșitul* (p. 160) („svârșenia” în NT), *sârguită = grabnică* (p. 168) („îndegrabă” în NT), *pestește = zăbovește*[20] (p. 168) („adurmitează” în NT), *nepristoite = nepărăsite* (p. 170) („nu știu înceta” în NT), *pesti = zăbovi*[21] (p. 173) („pesti” în NT), *pestelă = zăbavă*[22] (p. 173) („că va pesti” în NT), *mesereare = meserere, milă* (p. 199) („milostivnicie” în NT), *către tărirea voastră = întărirea* (p. 208) („să vă întăriți” în NT), *strimtura = îmbulzeala* (p. 213) („strimteală” în NT), *cumu se dostoiaște = după vrednicia* (p. 264) („cum să cade” în NT), *să struncine = sdrobească*[23] (p. 267) („să struncine” în NT).

Un număr considerabil de alte glose ar putea fi preluate din ambele surse, întrucât acestea conțin forme și cuvinte identice sau asemănătoare și nu putem preciza cu siguranță care a fost sursa principală: *Atineah = Atina* (p. 81), *Ariei ledĭ = Areopag* (p. 81), *dealele = faptele* (p. 90), *cinci întunearece = 50.000* (p. 90) (în NT și BB numeralul este scris cu litere), *Artemideei = Diana* (p. 91), *drăcitu-te-ai = nebunit* (p. 119), *cârmiți = hrăniți* (p. 144)[24], *upovăință vie = nădejde*[25] *vie* (p. 148),

[20] Scris: *zebovesce*; altă lecțiune posibilă: *zebovește*.

[21] Scris: *zebovi*; altă lecțiune posibilă: *zebovi*.

[22] Scris: *zebava*; altă lecțiune posibilă: *zebavă*.

[23] Scris: *sdrobesca*; altă lecțiune posibilă: *zdrobească*.

[24] „Hrănit-ați” (NT), „hrănitu-v-ați (inimile)” (BB) – aici, Papiu a transpus verbul aflat la perfect compus în cele două surse la situația existentă în textul coresian: verb la prezent.

[25] Scris: *nedesde*; altă lecțiune posibilă: *nedejde*.

să frumosu e = (de se cuvine)[26] (p. 148), *deșchisul = arătare* (p. 148, 149), *upovăiți = nădăjdui*[27] (p. 149), *upovăința = nădejdea*[28] (p. 150), *pelița = trupul* (p. 150), *lăcuiaște = rămâne* (p. 151), *upovăiia = nădăjduia*[29] (p. 155), *să te pituli = ferești*[30] (p. 155), *mâșcoiul = asin* (p. 170), *întru pocăință să amistuiască = să vină la pocăință* (p. 173), *stătutele = stichiile*[31] (p. 173), *va vie = lăcuiește* (p. 173)[32], *de [și voi împreunare să aveți] = ca* (p. 178), *de [și bucuriia noastră să fie deplin] = ca* (p. 178), *untunearec = mii* (p. 201), *dumnezeiia = d<umne>dzieirea* (p. 210), *amărâme = amărăciune* (p. 217), *sârguite = grabnice* (p. 217), *mândru = înțelept* (p. 279), *usne = buze* (p. 317), *dragul părinte = avva* (p. 389)[33].

O mică parte dintre glose nu pot fi identificate în cele două surse, acestea fiind probabil formulate de Papiu însuși: *zborului = soborului* (p. 59) („sinagogei” în ambele surse), *sile nu proaste = minuni nu mici* (p. 89) („puteri mari” în NT, „puteri nu mici” în BB), *jeluiesc = doresc* (p. 146)[34], *viindu-ș anii = petrecând anii* (p. 157) („ce mai iaste a viia” în NT, lipsă în BB), *învâncut = învins* (p. 171) („biruit” în ambele surse), *după ca = după cum* (p. 174) („pentru [înțelepciunea ceii dată]” în NT, „după [înțelepciunea dată]” în BB).

Există și puține glose marginale care includ comentarii privind grafia sau de natură gramaticală: *anii* (tipărit ѧнїи) = *anii* (p. 158) (nu există acest cuvânt în cele două surse); *i plural* (p. 274) în dreptul următoarelor rânduri: „frați! Că nu mulți – mândri după trupuri; nu mulți – putearnici; nu mulți – de bune rude”; *ï cu dier<esis>*[35] (p. 274), probabil în dreptul cuvântului „tarii”, tipărit тарїи.

Pe lângă importanța pe care o au aceste glose din punct de vedere lexical, constituind o mărturie directă a percepției unui vorbitor de la finalul secolului al XIX-lea cu privire la o serie de cuvinte pe care el le consideră arhaice, acestea mai sunt relevante și pentru analiza evoluției unor fenomene morfosintactice: conjuncția *e* este glosată (în echivalențele publicate în „Gazeta Transilvaniei”) cu *și*, conjuncția *să* cu valoare condițională este glosată prin conjuncția *de*, prepoziția *întru* este glosată prin prepoziția *la*, conjuncția *de* în combinație cu conjunctivul este glosată prin *ca*, participiul *învâncut* este glosat prin *învins*, iar locuțiunea conjuncțională *după ca* este glosată prin *după cum*.

---

[26] Parantezele între care este pusă glosa există și în cele două surse.

[27] Scris: *nedesiui*; alte lecțiuni posibile: *nădejdui, nedejdui*.

[28] Scris: *nedesdea*; altă lecțiune posibilă: *nedejdea*.

[29] Scris: *nedesduia*; alte lecțiuni posibile: *nădejduia, nedejduia*.

[30] Aici, Papiu a transpus verbul din cele două surse de la persoana a III-a la persoana a II-a.

[31] Altă lecțiune posibilă: *stihiile*.

[32] Aici, Papiu nu a mai transpus verbul la viitor.

[33] „Avva părinte” în ambele surse.

[34] Această glosă este din introducerea la 1 Petru; nu am reușit să identificăm corespondentul în cele două surse.

[35] Altă lecțiune posibilă: *dier<ează>*.

ORDINEA CELOR PATRU EXEMPLARE ÎN CADRUL TIRAJULUI

În realizarea tirajului *Apostolului*, uneori s-au produs anumite accidente de tipărire, prin suprapunerea pe aceeași pagină a unor elemente de pe pagini diferite, alteori au fost sesizate anumite omisiuni, procesul de tipărire fiind oprit până la corectarea lor. Aceste corecturi făcute pe parcursul tipăririi ne ajută la identificarea cu aproximație a ordinii celor patru exemplare în cadrul tirajului. În stadiul actual al cercetării noastre, nu putem preciza dacă este vorba de un singur tiraj (în cursul căruia s-au operat corecțiile respective) sau de tiraje succesive, corecturile efectuându-se între tiraje. Ne vom opri asupra diferențelor semnificative; pentru indicarea paginilor, ne vom raporta la numărătorile fiecărui exemplar, care, fiind ulterioare tipăririi, diferă în funcție de numărul de file lipsă din fiecare.

O primă situație asupra căreia ne oprim este cea întâlnită pe p. 25 din exemplarul unicat și pe p. 31 din dubletul 2, în celelalte două exemplare fila respectivă lipsind. În dubletul 2, pe ultimul rând („[fa]raon Eghipetului și puse el purtă[torii]") este omis cuvântul „împăratul" dinainte de „Eghipetului", fiind adăugat ca un ciot de rând dedesubt (fig. 1b). În exemplarul unicat, această greșeală este corectată, cuvântul „împăratul" fiind urcat în rând, la locul său, iar ultimele două cuvinte („el purtă[torii]"), care în urma acestei proceduri nu au mai încăput pe același rând, sunt coborâte acum dedesubt (fig. 1a). O altă urmare a acestei corecturi este că ultimul rând nu mai este acum aliniat perfect la marginea exterioară cu celelalte. Din această situație, putem deduce că dubletul 2 a fost tipărit înaintea exemplarului unicat.

O a doua situație de care putem să ținem cont este cea care ne întâmpină pe câte două pagini din trei exemplare: p. 258 și 267 din unicat, f. 178^{v} și 183^{r} din dubletul 1 și p. 276 și 285 din dubletul 2, în dubletul 3 paginile respective lipsind. În acest caz elementele cu chinovar de pe paginile respective sunt tipărite toate laolaltă pe ambele pagini în cazul unicatului și al dubletului 2, cele care nu aparțineau acelor pagini fiind suprapuse peste textul cu cerneală neagră (fig. 2a și 2c); acest amestec nu se întâlnește în dubletul 1 (fig. 2b). Putem deci presupune că dubletul 1 a fost tipărit fie înaintea celor două, fie după ele.

A treia situație se întâlnește pe p. 259 din unicat (fig. 3a), f. 179^{r} din dubletul 1 (fig. 3b) și p. 277 din dubletul 2 (fig. 3c), din dubletul 3 lipsind această filă. În acest loc, în dubletul 2 numărul zecealei (116) este scris greșit (**ριѕ**), în timp ce în celelalte două exemplare este scris corect (**ρѕι**). Aceasta întărește argumentul derivat din prima situație: că dubletul 2 a fost tipărit înaintea unicatului, a cărui tipărire s-a făcut după operarea acestor corecturi, și poziționează și tipărirea dubletului 1 tot după dubletul 2, dar nu ne spune nimic despre ordinea de tipărire a unicatului și a dubletului 1.

A patra situație este mai complexă și pare să contrazică concluziile la care am ajuns până acum. Astfel, pe p. 314 din unicat (fig. 4a), pe p. 330 din dubletul 2 (fig. 4c) și pe f. 67^{v} din dubletul 3 (fig. 4d), în subsol, sub indicația tipiconală imprimată cu chinovar, este tipărit, cu cerneală neagră, un fragment omis din corpul textului: „sau întru prorocie” (1 Corinteni XIV, 6); absența lui este indicată în text prin semnul ⁘, reluat înaintea fragmentului lipsă adăugat în subsol. În dubletul 1, pe f. 206^{v} (fig. 4b), acest adaos lipsește, fiind completat în manuscris de unul dintre proprietari sau cititori. Aceasta ar însemna ca dubletul 1 să fi fost imprimat înaintea tuturor celorlalte, concluzie care nu ar fi în concordanță cu indiciile descoperite până acum. Pentru a armoniza toate situațiile analizate anterior, putem presupune că acest adaos s-a „pierdut” înainte de tipărirea dubletului 1, care ar fi, în această interpretare, ultimul tipărit.

A cincea situație, care plasează iarăși dubletul 2 în opoziție cu celelalte, o aflăm pe p. 425 din unicat (fig. 5a), pe p. 262 din dubletul 1 (fig. 5b) și pe p. 443 din dubletul 2 (fig. 5c), din dubletul 3 lipsind fila corespunzătoare. Astfel, în unicat și în dubletul 1 zaceala este tipărită marginal, cu chinovar, în timp ce în dubletul 2 nu este tipărită. Încă o dată unicatul și dubletul 1 merg împreună, în opoziție cu dubletul 2, care ar putea fi tipărit fie înaintea celorlalte două, fie după ele. Având în vedere și situațiile analizate mai sus, este mai probabilă prima interpretare.

În fine, ultima situație spre care ne îndreptăm se întâlnește pe p. 490 din unicat (fig. 6a), pe f. 294^{v} din dubletul 1 (fig. 6b) și pe p. 508 din dubletul 2 (fig. 6c), în dubletul 3 această filă lipsind. În dubletul 1 numărul zacealei 285 este scris corect (**спѕ**), pe când în unicat cifra sutelor este mutată la final (**пѕс**). Dubletul 2 prezintă o situație aparte, deoarece pe această porțiune filele originale, care s-au pierdut, au fost înlocuite cu file manuscrise, copiate după un exemplar în care cifrele zacealei erau scrise în ordinea corectă. Faptul că greșeala din exemplarul unicat a fost corectată în dubletul 1 îl plasează pe acesta după unicat în cadrul tirajului.

Cumulând informațiile obținute din cele șase situații avute în vedere, putem presupune că ordinea celor patru exemplare în cadrul tirajului este următoarea: dubletul 2 este tipărit primul, urmat de unicat și de dubletul 3 (ordinea celor două nu poate fi stabilită din cauza numeroaselor file care lipsesc din acesta din urmă), pe ultima poziție aflându-se dubletul 1.

CONCLUZII

În acest articol am încercat să prezentăm un portret al unuia dintre proprietarii exemplarului unicat al *Apostolului* coresian, eruditul Ioan Papiu din Gherla, care, cu câțiva ani înainte de moartea sa, a dat un prim studiu cu veleități științifice asupra

volumului aflat în posesia sa, studiu extrem de puțin citat în bibliografia acestei lucrări coresiene. Am avut astfel posibilitatea să pătrundem în atelierul de lucru al acestuia și să găsim explicații pentru prezența gloselor marginale din acest exemplar. Mai mult, aceste glose, care „traduc" cuvinte românești fie extrem de puțin folosite, fie cu sensuri percepute ca învechite la finalul secolului al XIX-lea, sunt utile pentru stabilirea istoriei unor fenomene lingvistice. Un exemplu relevant este confirmarea că, la final de secol XIX și început de secol XX, conjuncția compusă *de… să* era resimțită ca învechită, locul fiindu-i deja luat de conjuncția modernă *ca… să*.

În a doua parte a articolului, pe baza analizei a șase situații în care greșeli, omisiuni sau accidente de tipar sunt observate și îndreptate în unul sau mai multe exemplare ale *Apostolului*, am putut stabili cu aproximație succesiunea în care au ieșit de sub teascul tiparului cele patru exemplare cunoscute azi, neputând însă preciza, în stadiul actual al cercetării noastre, dacă cele patru fac parte din același tiraj sau aparțin unor tiraje diferite.

SOME OBSERVATIONS ON THE COPIES OF CORESI'S *APOSTLE* IN THE COLLECTIONS OF THE LIBRARY OF THE ROMANIAN ACADEMY

(Abstract)

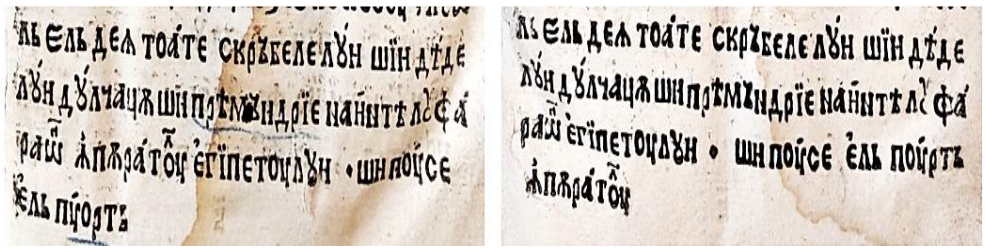
The first part of this article examines the history of one of the copies of Coresi's *Apostle* once owned by the learned Ioan Papiu of Gherla and, in particular, his study of the volume and the marginal glosses he added to it. A few years before his death, Papiu published an early scholarly study of the copy in his possession, a work that has received little attention in the bibliography of this Coresian book. Examining this study has allowed us to reconstruct aspects of Papiu's work methods and to explain the existence of the marginal glosses in his copy. These glosses, which "translate" Romanian words that were either uncommon or perceived as archaic at the end of the 19thcentury, also provide evidence for the history of certain linguistic phenomena. One such example is the compound conjunction *de… să*, which by the late 19th and early 20th centuries was already perceived as archaic and had been superseded by the modern *ca… să*.

The second part of the article analyzes six instances of errors, omissions, or printing accidents corrected in one or more copies of the *Apostle*. This evidence allows us to establish approximately the order in which the four copies known today were printed, although it remains unclear whether they belong to the same print run or to different ones.

Cuvinte-cheie: *Apostol*, Coresi, Ioan Papiu, glose marginale, tiraj.
Keywords: *Apostle*, Coresi, Ioan Papiu, marginal glosses, print run.

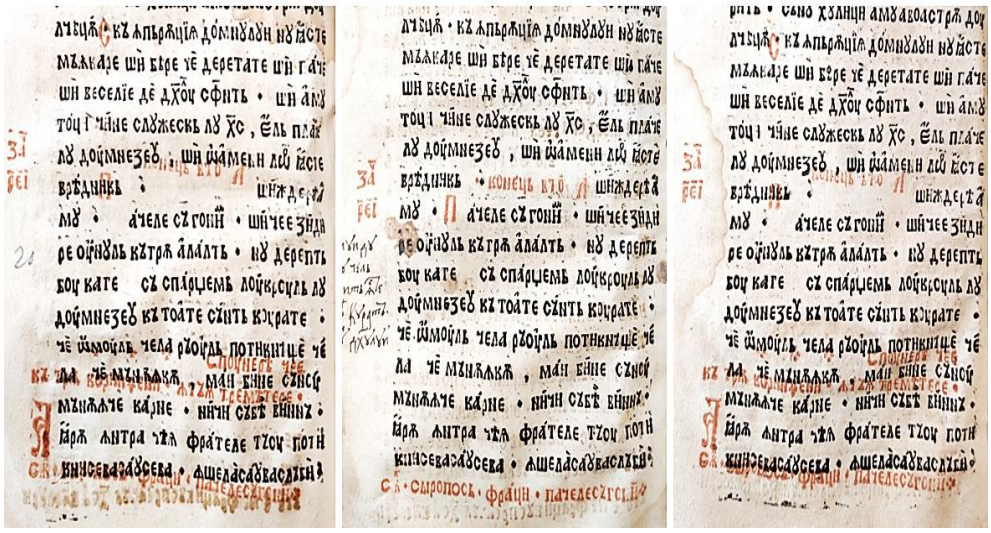
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti"
al Academiei Române
București, Calea 13 Septembrie nr. 13
savacristinel@yahoo.com

ANEXE

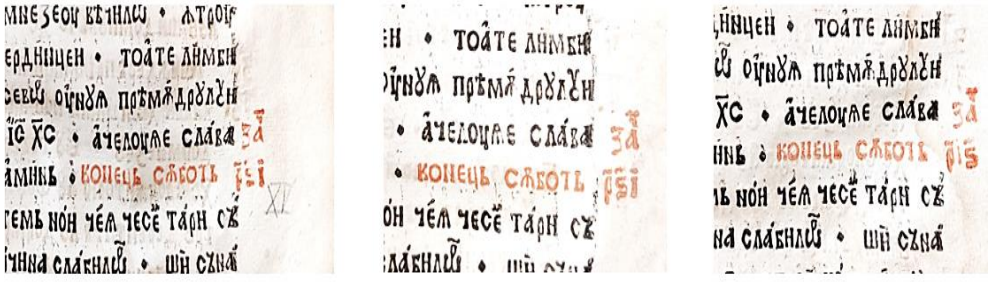
a. b.

Figura 1

a. b. c.

Figura 2

a. b. c.

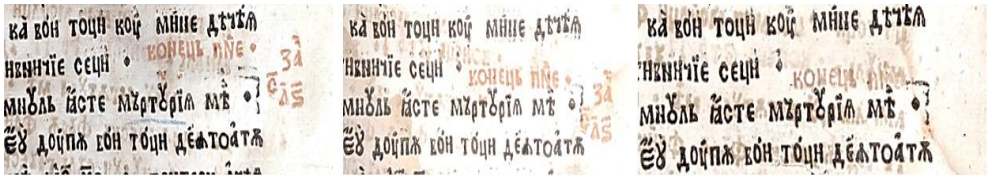
Figura 3

a. b. c.

d.

Figura 4

a. b. c.

Figura 5

a. b. c.

Figura 6